

IDEJA REGIONALIZMA U *ISKRICAMA* I *POSLANICAMA* NIKOLE TOMMASEA

(Prilog raspravi o ideologiji ilirskog pokreta)

TEREZA GANZA-ARAS
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 949.713:929 Tommasco
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno : 1993-02-15
Received

Studija analizira Tommascov spis *Iskrice* s obzirom na činjenicu da se u raznim izdanjima toga djela pojavljuju pojmovi čiji sadržaji se razlikuju, pa čak i suprotstavljaju. Radi se o pojmovima ilirstva, jugoslavenstva, hrvatstva i srpstva. Izmjene do kojih je dolazilo u zdanjima *Iskrice* mogu biti od koristi današnjim znanstvenim istraživačima ilirskog pokreta u razlikovanju ilirstva od jugoslavenstva.

Ponajprije na temelju *Iskrice* i *Spisa starog kaludera* raspravlja se o idejama N. Tommasea, nastalim u vrijeme koje je obilježeno ilirskim preporodom i kao refleks na ilirska zbivanja. Tommasco je bio obrazovan u klasicizmu, na tradiciji antičkog svijeta. Njegova promišljanja prošlosti i projekcije budućnosti vezana su za specifičnost Dalmacije, za talijansku kulturu, za paralelno postojanje "ilirskog", tj. slavenskog (hrvatskog) civilizacijskog dijela pretežno kopnene Dalmacije, te talijanske i mediteranske kulture dalmatinskih gradova, otočnih gradića i uskog pojasa priobalja, koja za Tommasca nije tu import nego milenijsko trajanje, bez direktne neposredne povezanosti s Italijom. Strana mu je bila srednjoeuropska kulturna atmosfera i političko-upravna struktura prekovalebitskog dijela Hrvatske, pa nije smatrao dobrim da se to nametne Dalmaciji. S druge strane priželjkivao je promjene koje bi vodile do modernoga građanskog društva, no nije prihvaćao nužnim da se moderne nacije formiraju u velike centralistički uređene države koje poništavaju dotadašnje posebnosti povijesnih geopolitičkih cjelina. Pokušao je naći ravnotežu između teritorijalnih partikularnih autonomija formiranih u razvijenom feudalizmu i suvremenog gospodarstva, slobodnog tržišta i trgovine, ne shvaćajući da su te dvije kategorije stajale u njegovu povijesnom vremenu u opreci, negirajući jedna drugu zbog potrebe koncentracije kapitala, radne snage i izgradnje jedinstvenog tržišnog mehanizma. Nije prihvaćao moderno poimanje naroda, kako ga je shvaćao romantizam, tj. formiranje velikih nacionalnih centralističkih država na temelju istog jezika, jer je znao da bi u narodu koji bi se ujedinio putem jezika kojim govori i puk njegove Dalmacije, nasilno nestale dalmatinske specifičnosti. Uočavao je da bi u spomenutom slučaju bio otvoren put ne samo "pohrvaćenju" onoga područja koji je obuhvaćao ilirskim imenom, nego i hegemoniji Srba, odnosno ostvarenju njihovih planova o obnovi Dušanova carstva. Priznavao je povijesnu pripadnost Dalmacije Hrvatskoj, ali je tražio da se to ostvari s uvažavanjem dalmatinske autonomije. Borio se za ostvarenje ideja francuske revolucije, građanskog društva, liberalizma uz protivljenje bonapartizmu.

Tommaso je dakle do jedne granice pristajao uz ideju o potrebi emancipacije naroda od austrijske vlasti, mađarske hegemonije, velikosrpskih pretenzija i talijanskih posezanja za Dalmacijom, ali nije prihvaćao ilirski cilj kulturnog unificiranja hrvatskog prostora i tendenciju razvoja ka centraliziranom ujedinjavanju.

Na znanstvenom skupu "Ideologija ilirskog pokreta"¹ izražena su neslaganja znanstvenika oko toga, da li jest ili nije postojala određena ideologija kojom bi se trebalo obilježiti ilirski pokret. Stajalištu da takva ideologija nije postojala suprotstavila se misao o postojanju više ideologija ilirskog pokreta, što bi međutim u biti značilo isto. Naime, ako bi uopće bilo moguće da jedan pokret ima više idejnih sistema, onda ga ne bi ni jedan od njih obilježavao, pa bi se u tom slučaju za njega doista moglo reći da nema određene ideološke podloge. No tada bi iskrslilo pitanje, po čemu se onda takav pokret označuje jedinstvenom povijesnom pojavom, a u jedinstvenost ilirskog pokreta nitko ne sumnja. Stoga se na simpoziju čulo mišljenje, da je ilirski pokret imao jedan cilj za budućnost, ali su glavne odrednice toga sustava ostale nedorečene.² Premda se pri određivanju ilirskog idejnog obzora javlja opasnost od simplificiranja, ipak bez uočavanja i definiranja ilirskog sistema vrijednosti, idejnih i nacionalnih shvaćanja, političkih sredstava djelovanja i cilja, teško bi se moglo označiti, koja događanja toga vremena ulaze u okvir ilirizma a koja ostaju izvan njega. Tada bi se također sama po sebi uočila različitost drugih političko nacionalnih i kulturnih tendencija nastalih u tom istom dinamičnom vremenu, koje su se razvijale paralelno ili protivno ilirskim težnjama.

Iako skromno i nesigurno, ipak u hrvatskoj historiografiji prevladava shvaćanje da je ilirski pokret imao cilj objedinjavanja naroda na hrvatskom etničkom i državnom pravnom prostoru pod imenom koje je bilo u diplomatskoj i političkoj praksi tradicionalno u upotrebi od rimskih vremena, a u relativno dugom trajanju klasicizma njegova je upotreba dodatno obnovljena. Ilirci pripadaju generaciji koja je obrazovana i sazrela u zadnjem odsjaju klasicističke kulture, te je i ilirski pokret nastao u tom ozračju i krčio put romantizmu. Hrvatski je preporod (pod imenom ilirskim) uspio ujediniti narod jezično na podlozi latiničnog pisma i stvoriti zajedničku književnu baštinu radi budućeg jedinstvenog književnog stvaralaštva, pa je za najkvalitetnija prošla ostvarenja označena dubrovačka

¹ Simpozij je organizirao Centar CK SKH za idejno-teoretski rad "Vladimir Bakarić" u Zagrebu 19. i 20. XII. 1985. u povodu 150. godišnjice ilirskog pokreta, a zbornik radova s tog simpozija nije objavljen. Istu sudbinu imao je i zbornik radova sa simpozija o istom u organizaciji JAZU.

² Budući da se u diskusiju oko postojanja jedne ili više ideologija ilirskog pokreta uključio veliki broj sudionika Skupa, to nema potrebe navoditi imena diskutirana, samo ćemo spomenuti da se lepeza tumačenja ilirizma kretala od hrvatstva do panslavizma.

književnost. Središte ujedinjenja bio je Zagreb. Ilirski preporod je dakle bio *hrvatski* narodni pokret koji je ujedinjenje hrvatskog naroda i zemalja u modernu naciju postavio na temelje stvaranja jezičnog i književnog zajedništva (dok će pravaški nacionalni pokret staviti isti posao ujedinjenja na državnopravnu podlogu). Jasno je stoga zašto Srbi u Hrvatskoj i Monarhiji nisu prihvatili ilirski cilj.

U raspravi oko idejnih razlika u događanjima 30-ih i 40-ih godina 19. st. ne bi se smjelo dopustiti da misao Nikole Tommasea iz njegovih knjižica *Iskrice* i *Poslanice* ne bude označena zasebnim ideološkim razmišljanjem, nastalim iz specifične situacije dalmatinskog hrvatstva.

Razna izdanja *Iskrice* s izmjenama u tekstu, zorno pokazuju prisutnost, ispreplitanje ali i razgraničenje nekoliko nacionalno-integracijskih ideja: ilirske, jugoslavenske, hrvatske i srpske. Uz to se dakako mogu lako pratiti shvaćanja samoga Tommasea, pa kruga ljudi oko njega, te onih koji su se s njegovim djelom služili.

Iskrice je Tommasco napisao hrvatskim jezikom 1840,³ ali ih je prvi put objavio u vlastitom prijevodu na talijanski jezik u Veneciji 1841. pod naslovom *Scintille*. Sljedeće 1842. godine anonimni je prevodilac objavio *Iskrice* u *Danici ilirskoj*.⁴ Kao posebnu knjižicu i proširenog sadržaja s 33 glave izdao je Ivan Kukuljević Sakcinski u Zagrebu 1844.⁵ Sljede pretisci u *Srpskim novinama* i *Zori dalmatinskoj*,⁶ prijevodi na njemački, francuski, češki i poljski.⁷ Ponovno se objavljuju na hrvatskom u zasebnoj knjižici u Zagrebu 1898. u izdanju istog

³ Ivan K a t u š i ć, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Zagreb, 1875, str. 57.

⁴ Isto.

⁵ *Iskrice* od Nikole Tommasea izdao Ivan Kukuljević Sakcinski u Zagrebu tiskom kr. publ. nar. tisk. dra Ljudevita Gaja, 1844, str. 1-43 - Nekoliko rječih na uspomenu majke svoje od Nikole Tommasea (kao dodatak), str. 44-47 nepag. - Ovo izdanje ima Kukuljevićevu posvetu "Svemu narodu jugoslavenskomu posvećuje izdatelj", str. 4 i predgovor "Štiocu - Izdatelj", str. 6.

⁶ Mate Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga o Dalmaciji i 'Iskrice'", *Grada za povijest književnosti Hrvatske*, Zagreb, 1962, knj. 28, str. 432.

⁷ N. T o m m a s e o, polemika s Natkom Nodilom, *Voce Dalmatica*, Zadar, 1862, br. 13, 28. VI. (prijevod cijele polemike Vladimir Rismondo, *Mogućnosti*, Split, 1961, br. 5, 6, 7.)

⁸ *Iskrice* od Nikole Tommasea. U Zagrebu, tiskom dra Ljudevita Gaja, str. 1-74. Ovo je izdanje bez uspomene majci, bez posvete, bez "Štiocu", a s predgovorom iz pera N. Tommasea i s "Ulomcima nekoliko listovah spisatelja Iskriceh na izdatelja prvoga izdanja".

⁹ *Iskrice* od Nikole Tommasea izdao Ivan Kukuljević Sakcinski. Drugo izdanje pregledano i popravljeno od istog Knjigotvorca. U Zadru, Bratja Battara Tiskari

izdavača - Kukuljevića.⁸ God. 1849. tiskaju se i u Zadru.⁹ Za ovu temu je važno spomenuti izdanje Matice hrvatske 1888. i izdanje Srpske književne zadruge 1898,¹⁰ objavljena nakon što Tommaseo više nije bio živ.¹¹ Ovim nije iscrpljen pregled svih izdanja na hrvatskom, talijanskom, srpskom i drugim jezicima od 1841. do propasti Monarhije, kojih je bilo mnogo, jer je i interes za Tommaseovo djelo bio velik.

U Kukuljevićevo izdanju *Iskrice* iz 1844. pojavljuje se izraz *jugoslavenski* (jugoslavenski narod, jugoslavenski duh, jugoslavenska vila) i pridjev *slovenski* (slovenska mater, slovenska riječ) na mjestu gdje je u njegovu izdanju 1848. na traženje Tommasca došao izraz *ilirski i slavenski*. Umjesto objašnjenja izdavač Kukuljević 1848. donosi na mjestu prijašnje posvete izvatke iz korespondencije koju je vodio s Tomaseom, što bi trebalo čitatelja obavijestiti zašto je do promjena došlo. Izostavljena je bila posveta iz izdanja 1844, koja je glasila: "svemu narodu jugoslavenskomu". Nije više objavljena ni Tommaseova elegija umrloj majci, koja je bila tiskana kao dodatak *Iskricama* 1844. Treba istaknuti i to, da je u izdanju 1844. stajalo, kako bi bilo poželjno uspostaviti trgovačke veze s *tursko-slavenskim* zemljama, koje da ionako neće zauvijek ostati pod Turcima, a u koje su spadale sve slavenske zemlje Balkana, pa i mala kneževina Srbija koja je tada uživala autonomiju ali je priznavala suverenitet sultana i prisutnost turske vojske po gradovima. U tekstu iz 1848, izmijenjeno po zahtjevu Tommasca, na tom mjestu se govori o potrebi trgovačke veze samo s Bosnom.

Zadarsko izdanje (1849) objavljeno je s izrazima *slovenski, slavjanski, slavenski* umjesto *ilirski*, odnosno *jugoslavenski*, kako je stajalo u dva spomenuta zagrebačka izdanja. U zadarskom tekstu pri spomenu potrebnih trgovačkih veza stoji samo povezivanje "s Bosnom".¹²

⁸ Iskrice od Nikole Tommasca izdao Ivan Kukuljević Sakeinski. Drugo izdanje pregledano i popravljeno od istog Knjigotvora. U Zadru, Bratja Battara Tiskari Izdatelji, 1849, str. 1-63. Niekoliko rieči na Uspomenu majke svoje od Nikole Tommasca. - Ovo izdanje ima opet Kukuljevićevo posvetu "svemu narodu jugoslavenskomu", te "Štiocu" različitog sadržaja od onog iz 1844.

¹⁰ Vidi bilj. 13.

¹¹ Tommaseo je umro u 72. god. života 1. V. 1874. u Firenzi.

¹² Bosna kao zaleđe Dalmacije bila je za dalmatinsko građanstvo prva zemlja s kojom se željelo jače povezati. Takve su želje i potrebe našle odraza u Tommaseovoj knjižici *Fedde e bellezza*, djelu objavljenom u dva izdanja tijekom 1840, pisanom dakle istovremeno kad i *Iskrice*. *Fedde e bellezza* su bile dopunjene 1852, a prevedene na hrvatski kao *Vjera i ljepota* 1982. - Kad Tommaseo 1848. u pisnu Špiri Popoviću preporuča da Dalmacija treba čekati s izjavama o sjedinjenju s Banskom Hrvatskom, navodi da će za Dalmaciju tek onda biti povoljno vrijeme za pregovore o sjedinjenju kada se ona prethodno ujedini s Bosnom. Tada se ojačana može upustiti u udruživanje s drugima. (Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga", 434, bilj. 10.)

U izdanju Matice hrvatske 1888. upotrebljen je pojam *hrvatski* umjesto prijašnjeg *ilirskog*, odnosno *jugoslavenskog*, dok se u izdanju Srpske književne zadruge 1898. na tim mjestima pojavljuje izraz *srpski*.¹³

Valja odgovoriti koju je od spomenutih idejnih orijentacija doista zastupao Tommaseo, kao i reći, da li se tu radilo o idejnoj zbirci, slučajnim pogreškama, nedovoljnom znanju ili nečemu drugom. Odmah se može ustvrditi, da je Tommaseo zastupao *ilirsku* koncepciju, da je točno razlikovao *jugoslavenstvo* od *ilirizma*, *slovenstvo* od *slavenstva*, vidio samo Bosnu (a ne sve južnoslavenske zemlje) u interesno-gospodarskoj sferi Ilirije, te da je sve ono što se drugačije od toga pojavljuje u raznim izdanjima njegovih *Iskrice* plod svojatanja Tommasea od osoba drugih idejnih i integracijskih orijentacija.

Da bi do upotrebe *jugoslavenski* (1844) bilo došlo zbog zabrane *ilirskog* imena početkom 1843. u sjevernoj Hrvatskoj, gdje je knjižica bila tiskana, nije ni od koga, pa ni od samog Tommasea, nikado bilo spomenuto. *Jugoslavenski* je tekst sa stanovišta državnih sila zainteresiranih za Balkan (u prvom redu Rusije i Austrije) svakako bio teže prihvatljiv od *ilirskoga*, s kojim su se pojmom donekle mogle poštivati više-manje prešutne interesne sfere velikih. Zato je upravo taj *jugoslavenski* tekst *Iskrice* bio zabranjen.¹⁴ No zabrana *Iskrice* objavljenih 1844. nije bila razlogom zbog koje je Tommaseo protestirao protiv izmjena s kojima je taj tekst bio tiskan 1844. Tommaseo je reagirao odmah po izlasku knjižice i u pismu Kukuljeviću 6. V. 1844. kaže, da će poslati tekst onakav kakvim želi da bude tiskan. To je učinio, te je *ilirski* tekst *Iskrice* poslao uskoro (prije 30. VI. 1844.), a *ilirsko* je ime bilo ponovno dozvoljeno početkom 1845. Više od godinu dana kasnije (30. IV. 1847.) Tomaseo je ponovno naglasio: "Kad malo ovo djelece uzmožete pečatati, nemojte molim zaboraviti molbu pravednu moju. Ja korist ne tražim samo nek se sramotne one pogriješke popravljaju".¹⁵

Tommaseo je isto ponavljao više puta kasnije, pa i 1870. kada se spremao da *Iskrice* kompletira sa zadnjim poslanicama iz *Spisa starog kaludera* i pretiska u okviru jedne veće knjige o Damaciji (o čemu će kasnije biti riječi). Tada je za

¹³ *Iskrice*, 1848, str. 9, pismo Kukuljeviću 30. IV. 1847. - Za sporni tekst iz 1844. ponovno je Tommaseo u pismu 1846. rekao Kukuljeviću: "onaj koj vam je prvi put poslao djelece moje (ovdje Kukuljević daje objašnjenje: "Izdatelj prvoga izdanja dobio je veleumno djelece ovo po jednome prijatelju rodnom iz Dalmacije koj ga svojom rukom - ne zna se iz kojega rukopisa prepisa") promjeni je rječi, skladanja i misli pokvario, bez da razumjeva koj put ni što sam ja rekao ni što je on sam htjeo reći. Molim Vas da ovu sramotu već izbrišete od imena moga i od knjiženstva našega..." (Isto, str. 7-8.)

¹⁴ Predgovor Matičinu izdanju napisao je Ivan Milčetić, kojem treba pripisati izmjene u smislu pohrvaćenja *Iskrice*. Posrbljenje *Iskrice* u izdanju Srpske književne zadruge 1898. proveo je Danilo Petranović.

¹⁵ Vidi bilj. 77.

podlogu planiranih izmjena uzeo upravo svoj ilirski tekst *Iskrice*, odnosno zagrebačko izdanje iz 1848.¹⁶

Iz svega mislim da ne griješim kada vjerujem da se Tommaseo distancirao od teksta iz 1844. zbog smisla tog teksta, a ne zbog zabrane bilo te knjižice bilo ilirskog imena, a pogotovo ne zbog nebitnih stilskih nijansi koje su u tom tekstu bile napravljene. Da bi bilo jasno zašto je Tommaseo bio vezan upravo za ilirsko ime i za sadržaj koji je tom imenu davao, potrebno je najkraće spomenuti bitne osobine onovremenskih i Tommaseovih nacionalno-idejnih shvaćanja.

Na prvi pogled bi se moglo reći da se radi o konfuzijama s narodnim imenima.¹⁷ Međutim kod Tommasea nije bilo konfuzije, a ne vjerujući ni da je postojala kod onih koji su tekst mijenjali. Makar koliko je Tommaseov sustav razmišljanja i objašnjavanja problema političkog položaja Dalmacije, Venecije, Hrvatske, ilirskog naroda, Slavena uopće i na Balkanu posebno bio kompleksan, ipak je bio izgrađen, dosljedan i konstantan. Za njega je *ilirski* naziv za narod i jezik o kojima on govori bio jedino ispravan.

Pojmanja klasicizma pa romantizma o nacionalnom formiranju temeljila su se na uvjerenju da je upravo starosjedilačko stanovništvo sa svojim državnim organizacijama bilo to koje je na određenom zemljopisnom području dalo pečat i glavne osobine kasnije doseljavanom stanovništvu. Tako se smatralo da su Francuzima glavne karakteristike dali Gali, Nijemcima stari Germani, Talijanima Latini, Španjolcima Iberi itd. Po istoj teoriji narodi Balkana obilježeni su Ilirima premda se znalo da su se oni već u osvit historijskog vremena međusobno razlikovali, budući da se Balkan shvaćao kao tlo razdiobe naroda između Europe, Azije i Afrike, a uz to je po svojem reljefu rascjepkan u posebne više ili manje oštro zaokružene teritorijane cjeline. Kod Tommasea, autohtoni narodi nazvani Ilirima, čiji će kasniji razvoj doživjeti vrhunac s Teutinim kraljevstvom, ostali Iliri, tj. Histri, Japodi, Liburni i Almati, zatim drugi narodi kao npr. Tračani razlikovali su se i bili rano pomiješani sa Sarmatima, navodnim praslavenima, a na zapadu s italjskim i venetskim ilirskim narodima, te prema jugu, jugoistoku i uz

¹⁶ Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga", 438-439. - Godine 1862. u polemici s N. Nodilom Tommaseo kaže: "Moje *Iskrice* ... bile su od jednog Dalmatinca koji se sporazunijevao s Hrvatima, ali bez da imalo cilja na spomenuto spajanje (Dalmacije s Hrvatskom - T. G. A.), prepisane i bez moje dozvole poslate u Zagreb sa nekim stilskim i jezičnim varijantama koje su zamučivale ... dapače iskrivljivale smisao: zata sam ja kasnije, pri ponovnom štampanju izmijenio, kako se bolje činilo meni". (*Voce Dalmatica*, Zadar, 1862, br. 13/28. VI; prijevod Risondo, *Mogućnosti*, 1961, 6, 502.) - O. Tommaseovu nezadovoljstvu izdanjem 1844. piše i najveći poznavatelj Tommasea Raffaello C i u m p i n i ("Inni alla Dalmazia, alla Croazia e altri canti nediti", *Nuova antologia*, 1941, vol. VII-VIII.)

¹⁷ Tako je pojavu raznih narodnih imena ocijenio I. K a t u š i ć, *Vječno progono*, 133.

morsku obalu još i sa grčkim, feničkim i ostalim mediteransko-orijentalnim etničkim skupinama.¹⁸ Specijalno su se u Dalmaciji još u prethistorijsko doba ispremiješali jedan s drugim sarmatski i italski s ilirskim plemenima, smatra Tommaseo, pa ističe da su Iliri imali slavenske krvi, kao i italske i venetske. Što se išlo dublje u unutrašnjost Balkana, to je više prevladavala sarmatsko-slavenska krv u Ilirima, dok je prema Jadranskom moru izraženija bila romanska rasna karakteristika. U rimsko doba u priobalnim je gradovima - rimskim kolonijama - iako je upravo u njima postojala jaka smjesa naroda, dominirao latinski etnički element i jezik favoriziran državno-političkim razlozima.

Nakon Avara pojavio se jedan novi slavenski narod u Dalmaciji - Hrvati. Oni su u untrašnjosti Dalmacije, sjeverno od Neretve formirali svoje županije i kasnije kraljevstvo. Čitava se promjena, držalo se, a kaže i Tommasco sastojala u tome da su pripadnici nekada od Rimljana potlačenih naroda na području nekadašnjeg ilirskog kraljevstva strgali sa sebe rimsku vlast, te upravo hrvatske knezove i kraljeve s historijskim pravom tretirali kao ponovnu uspostavu stare predrimске, tj. ilirske kraljevske vlasti.¹⁹ Sudbina latinskog stanovništva gradova Dalmacije bila je vezana najprije sa sudbinom Rima i poslije Bizanta, a zatim je ovisila o snazi ili slabosti Hrvatske, te hrvatsko-ugarske države, te konačno Venecije i Austrije. Bez obzira na to što su gradovi - nekadašnje rimske kolonije - po etničkoj pripadosti pretežno slavenski, oni su još dugo u 19. st., ne samo zbog upotrebe talijanskog jezika nego i po opisanom shvaćanju da prvotno stanovništvo i njihova državna organizacija daju karakteristiku kasnije naseljenim demografskim slojevima, smatrani romanskim, a njihovo zaleđe ilirskim. No Tommaseovo doba prodiranja romantizma sa svojim inzistiranjem na etničkoj (jezičnoj) komponenti naroda remeti te klasicističke predodžbe. Stoga se Tommaseo pita u *Iskricama*: koja će krv prevladati u Dalmaciji, latinska iz gradova ili slavenska (ilirska)?²⁰

¹⁸ Otud Tommaseova više ili manje jasna razglabanja o Dalmatincima kao mješavini koja bi se trebala zvati "Pelazgo-Greci-Latini-Dalmato-Slavi-Hrvati-Veneto-Srbo-Ugri, i što ja znam koliko drugih imenah u jedno ime, trebaju da budu zadovoljni biti Dalmatinci". *O Ustavu ugarskom i hrvatskom može li se na Dalmaciju uporabiti*, govor Nikole Tomažea, Zadar, 1861, str. 45. - Da je Dalmacija baštinica feničke, grčke, latinske i italske civilizacije (a to znači i ljudi koji su te civilizacije stvorili i nosili) spominje i N. Nodilo, preda pomato podrugljivo. (*Il Nazionale*, Zadar, 1862, br. 36.) - O miješanju naroda na ovom prostoru govori Tommaseo i u *Iskrici XXXIII*. Tu on kaže, nakon što je nabrojio narode iz Azije i Mediterana: "Sva je dakl kerv smiešata; žalost i grieh, boj i ljubav, sve su narode sjedinile. Niemci (tj. razna germanska plemena - T. G. A.), Slaveni, Greci, Latini, svi smo se od aziatskih ravninah razlučili, svi smo se opet približali... sve ovo nije nego jedan grad, jedna otačbina naša".

¹⁹ Tommaseo smatra to periodom hrvatske dominacije. (*Voce dalmatica*, 1862, br. 4, 27. V.) Vidi i kod R e i n h a r d E. P e t e r m a n n, *Führer durch Dalmatien*, Wien, 1899, str. 66-71.

²⁰ *Iskrica* br. XXII.

Zanimljivo je napomenuti da poslije tridesetak godina u zadnjoj redakciji *Iskrice*, koju je radio 1871. ili 1872. u namjeri da ponovno objavi to djelo, izbacio upravo citirano pitanje,²¹ čime je priznao da je dilema riješena u korist slavenskog elementa. Time je za Dalmaciju u cjelini, dakle i za gradove, označio slavenstvo legitimnim nasljednikom ilirske tradicije, odnosno one mješavine naroda koji su tu nekoć imali državnu organizaciju pod ilirskim imenom. Važno je dakle uočiti da se pod ilirstvom kod Tommasea krije državno-pravna osnova na kojoj se može i treba graditi kontinuitet državne posebnosti Dalmacije u odnosu na susjedne države.

Tommaseo je bio intelektualac klasicizma i početka romantizma. Državnopravne i narodne kategorije staroga antičkog, rimskog, svijeta kod njega su žive. Klasična naobazba, u kojoj su mrtvi klasični jezici i predmet povijesti imali značajno mjesto, kao i univerzalistička vizija svijeta (zemljopisno nekadašnje Rimsko Carstvo) potpomognuta slikom duhovnog jedinstva kršćana, u koji se ugrađuje feudalni partikularizam ne remeteći bitnije svijest o univerzalizmu izraženom kroz duhovni autoritet pape, čvrsto su ugrađeni elementi od kojih je sastavljen Tommaseov sustav razmišljanja. Za formiranje njegove ličnosti imala je važnosti i činjenica da je odrastao u trgovačkom ambijentu jednog malog grada "slavenskog i talijanskog", da je rođen od oca čijim je žilama tekla talijanska krv i majke Hrvatice. On je nastojao pomiriti stare partikularističko-regionalne integracije putem trgovina i kulture s novim nacionalnim idejama, želio je izmiriti talijanstvo i hrvatstvo, odnosno latinsko sa slavenskim u ilirstvu kao sintezi raznolikosti etničko-narodnih skupina i državnih oblikovanja dalmatinskog i hrvatskog prostora.

Smatrao je da bi se s malo dobre volje mjerodavnih faktora moglo zadržati autonomno političko-državno nasljeđe Dalmacije i svih drugih iz feudalne ere, a da bi se novi sadržaj sastojao u stvaranju većih tržišnih i drugih privrednih cjelina. Kroz mehanizam zajedničkog tržišta preko izgradnje kulture na narodnim jezicima, uz čuvanje državnosti malih teritorijalno-jezičnih povijesnih cjelina, vidio je put do realizacije bratstva naroda. Činilo mu se sasvim mogućim, pa i pravednim, da se restaurira Dubrovačka Republika,²² obnovi mletačka država (bez italijanizacije Dalmacije),²³ da se zadrži državnost talijanskih gradova-država. Protivio se

²¹ Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga", 448.

²² Giornale di Treviso, Antologia di Firenze, 1824. Cit. prema članu T o m m a s e a "Della tolleranza del signor dottore Petranovich", *La Dalmazia*, Zadar, br. 26/23. X. 1845.

²³ To se, između ostalog, vidi i u pismu patrijarhu Josifu Rajačiću od 29. XII. 1848. Odlomak toga pisma donosi Raffaele C i a m p i n i, *Vita di Niccolò Tommaseo*, Firenze, 1945, str. 427.

formiranju centralistički ujedinjene Italije,²⁴ vidio u francuskom centralizmu zlo za Francusku, digao je glas protiv priključenja Dalmacije Hrvatskoj; zamjeravao kneževini Srbiji da hoće sebi pripojiti nova područja, zar onda nije logično zaključiti da se nije slagao ni s idejom o ujedinjenju južnih Slavena u jednu državu? Izričito kaže: "Neće nigda carstvo jedno, ma koliko blago se činilo, niti narodno upravljenje, ma koliko mudro bilo, sjediniti u jednom tijelu tolike duše, ni tolike uspomene i običaje i želje (nadežde) različne u jedno skupiti. U srcu nek bude jedinstvo: no u vladanju, u zakonima, u dvižanjima svima slobodna različnost. Iz ovoga će slavenskom imenu veličanstvo se roditi, Evropi i svijetu mir bezbjedni i primjeri svijetli".²⁵ Upravo od slavenskih naroda, koji uglavnom, osim Rusa tek trebaju izići iz ropskog položaja i ući u krug slobodnih naroda, Tommaseo očekuje uspostavu takve harmonije naroda, suprotne centralističkim državnim tvorevinama novoga vijeka, tipa Velike Britanije, Francuske ili Rusije. S tom preporukom pozdravio je oslobađanje Srbije i oslobođene Grčke te težnju drugih balkanskih državnica za obnovom, a oštrim je riječima osudio despotizam ruskog cara nad drugim narodima i označio ga preprekom napretku a suosijecao je s poljskim ustanicima.²⁶

Narode je dijelio po jezičnim i teritorijalno-historijsko-pravnim kriterijima, pri čemu mu je svaki veći književno formirani dijalekt bio podlogom za posebnu narodnost i svaka srednjovjekovna autonomnost opravdanje za državnost. On je težnju za nacionalnom slobodom čvrsto povezivao s klasnom borbom podređenog dijela naroda. "Narod" za njega ima dvostruko značenje: puk i naciju. Posebno to vrijedi za Dalmaciju, gdje je "klobuk" talijanski, a "kapa" slavenska.²⁷ Zauzimajući se za "narod" zauzimao se protiv klasnog i nacionalnog podređenja, dakako s upravno-pravnog i kulturnog, a manje s ekonomskog stajališta. Protivio se velikom udruživanju i centraliziranju kapitala i onim kapitalističkim pothvatima koji su zahtijevali državno ujedinjavanje velikih teritorijalnih površina, najčešće većih od nacionalnog teritorija. Stoga, premda su mu prihvatljive ideje francuske

²⁴ Razgovor s (budućim carem) Napoleonom III godine 1848, Isto, 514.

²⁵ Prva poslanica iz Tommaseova spjeva *Spisi starog kaludera* pod natuknicom "Serbia come piccola stella", u: K a t u š i ć, *Vječno progovstvo*, 225.

²⁶ Tommaseo je održavao osobne kontakte s vodećim osobama oslobodilačkih pokreta spomenutih europskih naroda u emigraciji. (I. P e d e r i n, "Tommaseo pod okom austrijskog redarstva i njegovo rodoljublje", *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU, Zadar*, 1992, 34, str. 197-233.)

²⁷ U iskrici XXII kaže, da dvojstvo *klasno* i *nacionalno* izaziva stalnu napetost, vidljivu ili skrivenu, jer "Nemože kapa niti da terpi niti da sbaci klobuk, ne zna zapovedati, a jošter manje slušati. Gdi jednakosti nije, nije ni krieposti."

buržoaske revolucije, protivnik je velike državne tvorevine Napoleona, tog "državožderatelja" i "kervopije".²⁸ Države trebaju biti male i narodne da bi narodi bili slobodni. "U velikoj i moćnoj Franciji venula je sloboda; u maloj i bijednoj Seblji dizaše se".²⁹ Zagovarao je afirmaciju narodnih (prethodno književno afirmiranih) jezika, pisama, religijskih vjerovanja i crkvenih obreda, običaja i tradicije. Nije vidio zapreke da se uz egzistiranje malih teritorijalnih političkih narodnih cjelina stvori moderna privreda i liberalna kultura. Nikako nije mogao prihvatiti da je za novi svijet koji se rađao s Napoleonovim ratovima (odnosno s građanskim revolucijama) bilo bitno i neizbježno, upravo radi ujedinjenja tržišta, privrede, prometa, kapitala, oblikovanje centraliziranih i unitariziranih državnih tvorevina. Nije prihvaćao neophodnim da će se nove države formirati u onolikom teritorijalnom opsegu u kojem će ga opsegu određeno gospodarsko-političko središte moći integrirati s obzirom na svoju unutrašnju snagu i konstelaciju svjetskih okolnosti. Svi autori koji su proučavali Tommasea slažu se da je bio bolno osjetljiv na rušenje svijeta koji je svojim dječaćkim spoznajama upio u sebe, tj. prednapoleonskoga, pa kada je želio izgradnju novog svijeta i novih narodnih tvorevina, opet je bio djelomčno okrenut izgubljenoj prošlosti, ili je možda bio toliko ispred svog vremena da je preskakao svoju eru ranog i klasičnog kapitalizma i ulazio u predviđanje postindustrijskog svijeta, u kojem bi velike državne tvorevine trebale izgubiti smisao.³⁰

Za bolje upoznavanje onog što je Tommaseo s *Iskricama* želio reći, odnosno koje su ga vizije o budućnosti Dalmacije i Južnih Slavnarukovile, dobro služi osam spjevova, koje je Tommaseo u formi poslanica ispjevao također 1840. i 1841. kad i *Iskrice*, hrvatskim jezikom u Veneciji³¹ i dao im naslov *Spisi starog kaluđera*. Dio tih poslanica htio je pridodati nešto nebitno preuređenim *Iskricama* 1871, čime je dao do znanja da *Poslanice kaluđera* i *Iskrice* smatra cjelinom.³² Dok se *Iskrice*, odnosno 33 prozne glave doimlju kao uvodno općenito razmatranje dalmatinskog, bolje reći ilirskog pitanja u raznim vidovima, od rasno-

²⁸ Poslanica IV (Germania), u: K a t u š i ć, *Vječno progonostvo*, 234.

²⁹ Poslanica I (Serbia come piccola stella), Isto, 223.

³⁰ Od futurističke popularno-znanstvene literature neka i bude dopušteno ovdje spomenuti knjigu Alvin T o f l e r, *Treći talas*, Beograd, 1983, tom I i II, ne toliko radi njegove vizije razvoja države i naroda, koji je po njemu već počeo, koliko zbog povijesnog dijela te knjige.

³¹ K a t u š i ć, 217.

³² Tommaseo je od samog početka smatrao poslanice sastavnim dijelom *Iskrica*. Očiti subverzivni sadržaj tih daljnjih 8 iskrica - poslanica nije dopuštao njihovo objavljivanje u cjelini, ali je, čini se Katušiću, s njima bio upoznat određeni krug ljudi oko Kukuljevića, što Katušić zaključuje po Tommaseovu pismu Babukiću u lipnju ili srpnju 1844. (Isto, 216.) - Prvi koji je istaknuo sadržajnu povezanost

nacionalnih (mješavina naroda) preko klasno-nacionalnih (suprotnost "kape" i "klobuka", odnosno suprotstavljenost kulturnog i bogatog talijanskog sloja i zaostalog i bijednog slavenskog puka), do privrednih, kulturno-jezičnih i opće ljudskih problema, dotle su *Poslanice kaluđera* razrada šire balkansko-slavenske problematike s uputama pojedinim narodima za rješavanje njihovih nacionalnih položaja u međusobnoj relaciji i u okviru evropskih mogućnosti.

Prva poslanica posvećena je Srbiji, "maloj zvjezdici" čije je "zaboravljeno ime zablitalo u svjetlosti slobodnih naroda".³³ Postala je primjerom ostalim narodima u borbi za nacionalnu slobodu. Ali izvojevana sloboda ne daje joj pravo da je upotrebi kao "moć za drugome nauditi", jer "prošlo je već vrijeme Dušana, Napoleona vašeg, o Serblji... ." Srbija ne bi smjela težiti širenju svoje države. Dovoljno je posla oko unutrašnjih stvari. Ne treba zaboraviti da "ne velika, već dobro uređena njiva daje bogati plod". Samo tako Srbija će se očuvati od nesloge sa susjednom slavenskom braćom (u koje Tommaseo ubraja i Grke i Madžare) a sa postignutom unutrašnjom snagom moći će se oduprijeti opasnom utjecaju Rusije.³⁴

U drugoj se poslanici³⁵ obraća "braći Hrvatima"³⁶ i misli samo na kajkavski dio hrvatskog naroda. Za njih kaže da ih evropski narodi samo po zlu poznaju, kao

iskrica i poslanica bio je Franjo Justinijan Z o v i ć, "A proposito d'un autografo di Niccolò Tommaseo nella Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze", *Paideia*, 1948, vol. V. - To isto čini R. C i a m p i n i, "Inni alla Dalmazia, alla Croazia e altri canti inediti", *Nuova antologia*, 1941, vol. VII-VIII. Ciampini naziva kaluđerove poslanice novim iskricama u knjizi *Scritti editi e inediti sulla Dalmazia e sui popoli slavi*, 1943. - Tri zadnje poslanice analizira Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga", str. 438-439 i pass. - Prvi put je prvih pet poslanica bilo objavljeno u redakciji I. Katušića u riječkom časopisu *Domel*, 1971, br. 4-5, a svih osam zajedno iskano je u: K a t u š i ć, Vječno progonoštvo, 223-243. (U istoj knjizi o problemu kaluđerki str. 214-219.)

³³ K a t u š i ć, *Vječno progonoštvo*, 223.

³⁴ Kad se ima na umu da je za naslov kaluđerki Tommaseo vjerojatno bio inspiriran motivom iz narodne pjesme "Gozba cara Dušana", koju je 1841-1842, preveo na talijanski sa svojim komentarom ("Il banchetto del Dusciano imperatore"), a u kojoj se spominje da je stari kaluđer jedini primijetio kako car Dušan odbija piti u čast Slave nebeske i da je u tom činu kaluđer vidio predznak propasti Dušanovu carstva, nameće se pitanje, nije li Tommaseo dobio poticaj za pisanje *Spisa starog kaluđera* upravo u spoznajama o velikosrpskim planovima, o kojima ionako vrlo jasno govori o prvoj poslanici, pa je želio da se pojavi u ulozi starog kaluđera, koji vidi ono što drugi ne vide? Tommaseo je strahovao i od proruskog raspoloženja, koje je bilo prisutno u Srbiji. Moguće je da je za vrijeme svoje političke emigracije u Parizu (1834-1839) dolazio u dodir s poljskom emigracijom oko A. J. Czatoryskog i bio upoznat s njihovim radom, antiruskom propagandom i računanjem na Srbiju.

³⁵ Poslanica II (Croazia), u: K a t u š i ć, *Vječno progonoštvo*, 225-228.

³⁶ Za Tommaseovu nacionalnu svijest važno je naglasiti, da se predstavlja kao Dalmatinac - Ilir, ali da je osjećao da to zapravo i nije prava nacionalnost, upućuje jedna njegova izjava data prijatelju Capponiju krajem 1846. u povodu pisanja

"robove pružene pod štap njemački", tjerane "na bojna polja Evrope" za interese "najnesretnijeg gospodara", tj. bečkog cara.³⁷ Međutim upravo zahvaljujući Metternichovoj politici centralizacije "Hrvati poznadoše da su narod", te počеше uređivati svoj jezik i čistiti njega i svoju svijest od germanizama. "Koj jezik svoj od rječih tuđih oslobodi, od jarma oslobodit će dušu svoju".³⁸ Tommasco odobrava Hrvatima što su prihvatili ijekavsku štokavštinu i kaže im: "Od prostog Serbljina, od Dalmatina siromaha, možete primiti čistotu govora i jakost".³⁹ Trebaju još mnogo učiniti na osvješćivanju od njemštine i na oslobađanju vlastite nacionalnosti. Poručuje hrvatskim preporoditeljima (ilircima), braniteljima "svete" narodne slobode: "Ako se neki od bogatih i velikaških vaše kervi biju protivu vas, nebojte se: samo da bude s'vama puk, koj ima desnicu i serce. Jer ... ako uzmyslite da se u vas, koj ste šaka govorećih i pobunjenih, otačbina sastoji, izgubljeni jeste, sramno izgubljeni".⁴⁰ Međutim i njih opominje, da paze da ne obole od "francuske proždrljivosti",⁴¹ tj. od sakupljanja oko sebe više pokrajina i naroda, nego što im pripada (iz polemike s N. Nodilom vidi se da je Tommasco osporavao Hrvatima pravo da privlače sebi slovenske pokrajine i Istru, te da Zagreb zamišljaju središtem budućeg sjedinjavanja austrijskih Južnih Slavena koji još nisu stekli nezavisnost⁴²

pariške revije o Tommascu i *Zori dalmatinskoj*. Tommasco kaže Capponiju: "U prosinačkom broju 'Presse' osvrću se na jednu moju ilirsku stvarčicu i kažu da sam zadao riječ, da ću pisati samo ilirski. Ne. Kajem se što nisam pisao više i prije. Ali tko nije Srbin ili Rus ili Poljak ili Čeh ili barem Hrvat, ne zna kako da govori ni što. Puk, koji sam osjeća narodnost - ne čita; i probuditi ga prije vremena bilo bi opasno". (K a t u š i ć. *Vječno progonsvo*, 73.)

³⁷ Poslanica II (Croazia), u: K a t u š i ć, *Vječno progonsvo*, 225-226.

³⁸ Isto, 226-227.

³⁹ Isto, 227.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Isto.

⁴² Voce Dalmatica, Zadar, br. 13 od 28. VII. 1862. Citat prema prijevodu V. Rismonda glasi: "Kud ja kažem Hrvatska, govorim uvijek o malom broju (ljudi) koji djeluju u njezino ime i sjećam se njihovih ambicija da se hoće da postave kao centar jednog velikog kraljevstvu, privući Korušku, i Kranjsku i Istru k sebi, sjećam se gnjevnog negodovanja koje je meni pokazao jedan Hrvat jer sam ja, s obzirom na Istru, citirao bez neprijateljskih aluzija jedan Danteov stih te pitam: kako se oni pripremaju da izdrže teret za kojim žude?" (*Mogućnosti*, 1961, br. 6, str. 507.) - Iz ove rečenice, a ona nije dakako jedina u Tommascovu opusu, proizlazi da je u razgovorima Tommasca i iliraca kao cilj ovih izranjala u krajnjoj liniji samo ujedinjenje Trojednice, slovenskih pokrajina i Istre u državnu cjelinu sa središtem u Zagrebu i to na temelju stanovitih prava na te sve zemlje. Tommascu se takva zamisao činila megalomanskim i nepravednim pothvatom. Inače Istru nije smatrao etnički čisto talijanskom, nego je razlikovao dio koji je nazivao Istia slava. (*La fratellanza de' popoli*, 1849, br. 1 od 1. IV. Cit. prema K a t u š i ć, *Vječno progonsvo*, 84.) Nije smatrao da Banska Hrvatska ima ikakvo pravo na

ali trebaju da nastoje oko sjedinjenja svoje "razdijeljene djece"⁴³ (vjerojatno Rijeke, Međimurja, Vojnih krajina, pa i Dalmacije kao autonomne pokrajine). Za takav zadatak imaju vrlo jako oružje, kaže Tommaseo i navodi ga: stari ustav, tradiciju svog starog kraljevstva, zajedničku narodnu svijest i običaje.⁴⁴ U tom kontekstu priznaje Tommaseo Hrvatima i povijesno i nacionalno pravo na Dalmaciju: "Ustav i kerv sjedinjuju vas s tužnom Dalmaciom spomenite se nje; ljubite je bratskom ljubavlju i želite nju ne kao pođanika, već kao druga."⁴⁵ Tommaseo se obraća svećenstvu i ženama s preporukom da se uključe u oslobodilački rad jer "Bolje se oslobođenje narodah sveršuje u zatvoru kuće i u sjeni hramovah negoli u skupštinama i na bojnom polju".⁴⁶ Inače, napominje da ono što su Srbima u borbi za slobodu bile šume i oružje, za Hrvate trebaju biti Sabor i tiskana riječ.

Treća poslanica bavi se Bosnom i Hercegovinom.⁴⁷ Za te pokrajine Tommaseo kaže da leže u potpunom mraku i izolaciji od evropskih duhovnih kretanja. Ističe bogatstvo šumama i plodnim poljima. Kako u *Iskricama* tako i u ovoj poslanici zamjera Veneciji što nije shvatila korist koju bi njezina Dalmacija imala da su Bosna i Hercegovina bile privučene pod mletačku domenu. Iste prijekore u ovoj poslanici upućuje Austriji, odnosno Metternichu što ne provodi mnogo aktivniju politiku u tom pravcu. Smatra da bi i za Bosnu i Hercegovinu, odnosno za "cijeli jedan narod" tamošnji život bio vraćen kad bi se uz austrijsku pomoć otrsao turskog gospodstva. Sličnu sudbinu Bosne i Hercegovine ima i Albanija, navodi Tommaseo.⁴⁸ I nju bi Austrija uz jednu adekvatnu politiku mogla privući. I dok Austrija stoji pasivna dotle i u njezinu carstvu i pred njezinim granicama "nebrojeno mnoštvo slušaju s' srcem rusko vladanje...", ne shvaćajući

prisajedinjavanje Istre, kao ni na slovenske pokrajine, dok međutim ni u ovom, a ni u drugim tekstovima nije to pravo u principu negirao u odnosu a Dalmaciju

⁴³ *Spisi starog kaludera*, poslanica II (Croazia), u K a t u š i ć, *Vječno progonstvo*, 228.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto. - Župničko svećenstvo Tommaseo poziva i u iskrici XXXI, da djeluje u narodu razvijajući mu vjeru u bolju budućnost i hraneći ga nadom u realizaciju velikih stvari. (*Iskricice*, 1848, 70.) Smatrao je župnike, a za Dalmaciju posebno franjevece, tumačima narodnih htjenja. (N. T o m m a s e o, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trieste, 1847, 73.)

⁴⁷ *Spisi starog kaludera*, poslanica II (Bossina), u K a t u š i ć, *Vječno progonstvo*, 229-232.

⁴⁸ Isto, 231.

Tommaso je neobično uvažavao ugled što su ga pojedini narodi i pokrajine na Balkanu imali u političkim i kulturnim krugovima Zapada. Od južnih Slavena pak bili u najviše cijenjeni Srbi zbog svoje uspješne oslobodilačke borbe i izgradnje samostalne države. Naprotiv, hrvatsko ime nije bilo simpatično revolucionarnoj i građanskoj Europi, a Tommasov odbojan stav prema povezivanju s prekovelebitskom Hrvatskom nastao je nakon sloma revolucije 1848-49. u Veneciji, čijem su rušenju doprinijeli i hrvatski vojnici pod austrijskom zastavom, ostavši gluhi na Tommasov proglas i poziv da okrenu oružje protiv Austrije i upotrebe ga za oslobođenje svog naroda zajedno s venecijanskim i drugim ustanicima.

Tommaso je nastojao ukazati na razliku između naroda Dalmacije i sjeverne Hrvatske. Činio je to isforsirano, jer je bio svjestan da dalmatinske nacionalnosti na postoji i da Dalmatinci u ogromnoj većini nisu ni Srbi ni Talijani.⁶¹ Ostavljajući po strani njihovu nacionanu pripadnost poslužio se klasičnom povijesnom tradicijom. Razlikovao je od drugih slavenskih naroda slavensko-ilirski narod (god. 1861. ga naziva slavodalmatinskim), tj. onaj za čiji je jezik napisao da je u upotrebi kod dalmatinskog puka i identičan srpskom ijekavskom, a koji se u Dalmaciji pučki naziva hrvatskim.

Ilirski narod, premda bi u principu mogao obuhvaćati sve stanovništvo nekadašnjeg Ilirika, nipošto ne znači da se unutar sebe nacionalno ne razlikuje i da bi trebao imati jednu državu ili državnost. U kontekstu razmišljanja Tommasa riječ je o onom dijelu slavenskog naroda čija je jezgra s povijesnog aspekta poistovječena uglavnom s nekadašnjim ilirskim kraljevstvom, a jezično s onim poručjem za čiji se jezik u tradiciji i konkretnoj praksi Dalmacije Tommasova vremena upotrebljavao znanstveno i upravno naziv ilirski: s ijekavskim novoštokavskim idiomom unutar hrvatskog jezika.⁶² I kada su kajkavski preporoditelji željeli stvoriti jedinstveni književni, standardni i znanstveni jezik, te

⁶¹ U već citiranom pismu Capponiju (vidi bilj. 36) možda bi onaj prilog "barem" ispred "Hrvat" mogao otkriti stanovitu intimnu nesigurnost Tommasa pri nijekanju vlastite nacionalnosti, odnosno nacionalnog osjećaja puka iz kojeg je on potekao?

⁶² I Nodilo navodi 1862. tko sve govori tim jezikom, odnosno jezikom velike većine Dalmatinaca, pa kaže da su to još Crnogorci i Bosanci, te Hrvati otkako su svoj jezik kajkavski degradirali na rang dijalekta. U tom kontekstu, a po jezičnoj odrednici, ni za Nodila nisu Dalmatinci, kao što to nisu ni Crnogorci ni Bosanci, Hrvati. Za Hrvate kaže da su za svoj jezik uzeli onaj "koji govore srbijanska plemena među kojima nije posljednje slavensko pleme dalmatinsko". (Ovo "slavensko dalmatinsko" je zbog razlikovanja od talijanskog dalmatinskog plemena - T. G. A.) I nije točno, odgovara Nodilo Tommasu, da bi "mi", tj. narodnjaci oko Nodila, htjeli "da su dalmatinski Slaveni Hrvati Mi govorimo da Slaveni iz Dalmacije i oni iz Hrvatske, jer govore jedan isti ućeni jezik, pripadaju svi jednom istom narodu." (*Mogućnosti*, 1961, br. , str. 427, prijevod: Rimondo.) - Iz ovog bi

za taj jezik uzeli upravo onaj koji je u Dalmaciji bio književno pa i jezično najrašireniji, dali su mu ono ime koje je za taj jezik u službenoj (upravnoj) terminologiji bilo tada u upotrebi. U ilirsku naciju nisu za Tommasea a priori ulazili kajkavski Hrvati, nego tek posredno zbog činjenice što su prihvatili lirski jezik za svoj, odnosno za zjednički književni i upravni jezik. Na isti su način i bez dramatika bili uključeni u ilirski narod i čakavci.⁶³ Slovenci, po Tommaseu, nisu ulazili u skupinu naroda ilirskog, kao ni Srbi, jer su pisali ćirilicom⁶⁴ i imali stoga drukčiji pravopis. Tommaseo je strahovao da bi oni po tome kao i po svojoj duhovno-religioznoj (pravoslavnoj) formaciji mogli pripasti jednoj drugoj slavenskoj sferi u kojoj su dominantnu poziciju imali Rusi, a bio je svjestan privlačne snage koju Srbija ima na ostale Južne Slavene zbog svojih pobjedonosnih ustanaka protiv tuđinske vlasti. Kako ništa dobro nije vidio u proruskorijentaciji, želio je eliminirati ruski utjecaj te uz pomoć Austrije i pape dovesti bar zapadni južnoslavenski prostor u zapadnu sferu.

Tommaseo ističe, da kao što se širi upotreba ilirskog jezika i tamo gdje ga nije bilo, što je aluzija na Gajevo prihvaćanje ijekavske štokavštine za zajednički jezični standard; tako se - po Tommasevu - ruši i ilirska nacija. Ona je stoga nova i upravo se stvara pred Tommaseovim očima. U nju će se uključiti svi koji prihvate

se citata moglo zaključiti da je Nodilo ijekavsko štokavskom narodu davao srpsko ime, ali on to međutim ipak nije direktno rekao. Očito je Nodilo stajao pred većom nedoumicom od Tommasea, kako da nazove narod koji govori jezikom za koji dalmatinski puk bez obzira na vjeroispovjest naziva hrvatski, a puk Hrvatske ne govori tim jezikom, nego kajkavskim.

⁶³ I sam je Tomaseo spadao u one koji su se priklonili većinskom jeziku Dalmacije. U momentu kada je u njemu sazrela potreba da počne pisati jezikom svoga kraja, učinio je to ikavicom. Bila je to pjesma u prozi posvećena mrtvoj majci, koja je počinjala riječima "Vidio sam zvezdu nove svitlosti". Elegija je prvi put objavljena u knjižici *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*, Venecija, 1840. na hrvatskom jeziku i u starom pravopisu paralelno s prijevodom na talijanski. Zatim je tiskana u Zagrebu kao letak pod nasovom *Suze sina zavalnoga od Tommasea ilira Dalmatinskoga*, također ikavicom ali u modernom pravopisu. Ijekavicom elegija je objavljena u izdanju *Iskrica* 1844. (*Opća enciklopedija*, JLZ, knj. 8, str. 247; K a t u š i é, *Vječno progonoštvo*, 69, 144.) - U elegiji se nalazi i sljedeća rečenica: "Glas primogući govoraše vazda sareu mome tiskajući me iz kuće otca moga, i zapovidaše meni, da idjem primiti i doniti istinu novu, da idjem prireći bratnost pravu, prireći ljubav liposti cile i vikiovit". (Letak *Suze sina* u arhivu HAZU u Zagrebu.)

⁶⁴ Kad je Špiro Popović postavio Tommaseu uvjet da će mu prepisati i jezično dotjerati određeni tekst ako mu dopusti da to učini ćirilicom i da će se u tom slučaju odreći honorara, do toga nije došlo. (Z o r i é, "Tommaseova pojektirana knjiga", 432-433.) Tommaseo je ćirilicu nazivao "il serbico". Navodio je da su u Dalmaciji u upotrebi pisana l'alfabeto latino, il glagolítico i il serbico, a pravoslavnu crkvu u Dalmaciji naziva grčom, kako je to bilo u upotrebi od mletačkih vremena, pa kaže da u toj pokrajini postoje crkve "il rito greco e il cattolico. (Intorno a cose dalmatiche e triestine, Trst, 1847, 121.)

jezik velikog dijela puka Dalmacije i njezina zaleđa.⁶⁵ U tako zamišljenom ilirskom narodu Dalmatinci su činili najvažniji njegov dio. Iskrice XXIII. daje naslutiti da bi narod ilirski sa središtem u Dalmaciji, koji s "ruskom zemljom ima obćenost jezika, s niemačkim zakona, s gerčkim vozduha, s talijanskim naukah", trebao preuzeti mesijansku zadaću "da sjedini siever s jugom, da ponovi narode stare i umorne, i da Evropi štogod umetne aziatskog duha".⁶⁶

Iz svega se može zaključiti da je Tommaseov ilirizam vodio prvenstveno računa o interesima Dalmacije. Želio je trgovačkom gradskom sloju i dalmatinskom gradu uopće osigurati opstanak u konstelaciji geopolitičkih pokrajina i razvojna trgovačkoj relaciji Bosna-Italija, Mediteran-Europa, a seoskom stanovništvu prosperitet putem prosvjete i kulture koje bi mu postale dostupne kada bi se uveo njihov "ilirski" jezik u škole i javni život. Bosnu, Hercegovinu i Albaniju želi privući austrijskoj interesnoj sferi i integrirati u tržišne putove Monarhije, misleći dakako prvenstveno na trgovačke potrebe Dalmacije. U tom smislu je 1843. i 1844. pisao memorandume Metternichu, Kolowratu i papi.⁶⁷

Mislim da je za tekst Tommaseovih *Iskrice* doista najadekvatnija upotreba naziva *ilirski*. Stoga vjerujem njegovim izjavama da su se u izdanju *Iskrice* 1844.

⁶⁵ Tommaseo je pisao u *Scienze* (Venecija 1841, na str. 42): "Nova je nacija ilirska čijim se muškim i toplim pjesama divi cijela Evropa", ali svoj rad o pjesmama u koji je uvrstio i srpske narodne pjesme nije naslovio ilirskim imenom nego ga je objavio pod naslovom "Dei canti del popolo Serbo e Dalmata", *Giornale Euganeo di scienze lettere arti e varietà*, Padova, 1844, sv. 9 i 11; I s t i, *Intorno a cose dalmatiche e triestine*, Trst, 1847, 9-39. - O ilirskom jeziku kaže 1843: "U Hrvatskoj govore ilirski naobraženi ljudi i žene, koji su nekada crvenjeli izgovarajući iliske glasove. Trebalo bi da se od toga stida operu svi naobraženi ljudi u Dalmaciji, te da po uzoru na dubrovačke gosode i sa još većom čistoćom nego one, uvijek upotrebljavaju ilirski u obiteljskim razgovorima". (*Studi critici*, 1843, sv. II, str. 323, pismo Tommasea pjesniku Heinrichu Stieglitzu.) - Stoga zamjera Kuzmaniću jezični separatizam. - Somenno ovdje da se u tekstu molbe Namjesništvu Ante Kuzmanića i izdavaču braće Battara od 15. VIII. 1843, a u vezi s pokretanjem lista *Zora Dalmatinska*, navodi kako je najtočniji naziv za jezik kojim će se list tiskati hrvatski, jer se taj naziv jezika upotrebljava u narodu, dok su naziv ilirski, slavjanski i slovinski izrazi učenih ljudi za taj isti jezik. Tako se u *Zori dalmatinskoj* i praktički postupalo, pa se u tekstovima na narodnom jeziku taj jezik naziva hrvatskim, a kada se isti tekst, kao npr. u oglasima i obavijestima, prevodi na talijanski, onda, budući da je talijanski tekst namijenjen učenom dijelu Dalmatinaca, jezik se ne naziva lingua croata nego lingua illirico-dalmata. (V. M a š t r o v i ć, "Pripreme za izdavanje 'Zore dalmatinske' u Zadru god. 1842. i 1843", *Radovi IJAZU*, Zadar, 1959, br. 4-5, str. 88, 95-96, 98.) - O ovom problemu vidi Radoslav K a t i - Ć i ć, "Ilirski pokret i ilirski jezik", *Zbornik radova sa simpozija "Hrvatski narodni preporod"* u povodu 150. obljetnice ilirskog pokreta u organizaciji JAZU (u pripremi).

⁶⁶ *Iskrice*, Zagreb, 1848, str. 53.

⁶⁷ "Del presente governo della Dalmazia", *Archivio storico per la Dalmazia*, 1938, vol. XXIV, str. 202-238, čl. R. C i a m p n i. Postojao je i prijevod koji se širio po Dalmaciji 1846. (Z o r i ć, "Tommaseova projektirana knjiga", 433-438.)

bez njegova znanja našli izrazi o jugoslavenskom narodu, jugoslavenskom duhu, jugoslavenskoj vili itd. Za Tommasca je jugoslavenska ideja istovremeno bila i preuska i preširoka; preuska s obzirom na njegove želje za povezivanje i s Italijom i sa srednjom Europom, odnosno za stvaranje bratstva narodâ na širim relacijama od južnoslavenskih, a preširoka u odnosu na njegovo shvaćanje (ilirske) narodnosti. Ako bi trebalo naći jedno ime kojim bi se obuhvatio ne samo ilirski narod nego i drugi (južno)slavenski narodi, onda je za Tommasca bilo prihvatljivije uzeti pojam *slavenski* nego *jugoslavenski*, kao što to pokazuje izdanje *Iskrice* 1849. U tom se izdanju pojavljuje pojam *slavenstvo* umjesto *ilirstva* iz 1848. (odnosno *jugoslavenstva* iz 1844). Taj put izmjena nastaje u sporazumu s Tommaseom, a pod utjecajem jednog prijatelja "koji nas od serca ljubi", kao što je rekao Kukuljević.⁶⁸ Tommasco inače nije bio osoba koja bi prihvaćala tuđa mišljenja, odnosno miješanja u njegove misli, a 1849. je već bio ne samo afirmirani književnik nego i značajan politički javni radnik. Međutim, vjerojatno mu se u funkciji ministra u venecijanskoj revolucionarnoj vladi činila vizija bratstva narodâ ostvariva, pa je moguće da nije želio suziti krug eventualnih političkih suradnika od Poljske do Grčke (za koju je također držao da je toliko izmiješana slavenskom krvlju da se može smatrati i slavenskom zemljom, iako se tamo ne govori slavenskim jezikom). Pojam slavenski dopuštao je raznolikije političko-nacionalne kombinacije, a da sam po sebi u nacionalnom smislu nije obavezivao ni na što, dok je pojam *ilirski* sigurno za svijet ondašnjih javnih i kulturno-političkih djelatnika, bar katoličkog dijela južnoslavenske inteligencije, bio određeniji i čvršći.

Bilo bi dakako interesantno znati, tko se krije iza Prijatelja "koji nas ljubi", isto kao što bi bilo zanimljivo otkriti tko je izmijenio *Iskrice* 1844. Svakako radi se o osobama, čijim političkim tendencijama nije odgovarao *ilirski* sadržaj. Kad god je (i kasnije) bila riječ o činu izmjene 1844, spominjao se s tim u vezi stanoviti Špiro, ali se - koliko mi je do sada poznato - ne navodi prezime tog Špira, pa se općenito smatra da bi se moglo raditi o srpskom trgovcu Špiru Popoviću, Šibenčaninu, koji je bio Tommaseov dugogodišnji jezični savjetnik, ili o oficiru Špiru Dimitroviću, također Srbinu, rodom iz Benkovca, koji je upravo tih godina (1841-1845)⁶⁹ boravio u Veneciji kad i Tommasco. Da je ovaj zadnji prepisivao Tommaseove tekstove, vidi se iz Tommaseova dnevnika.⁷⁰

⁶⁸ *Iskrice*, Zadar, 1849, str. 6.

⁶⁹ Jakša R a v l i ć, "Tajno društvo za osnivanje slavenskog carstva u puku 'Karl Ferdinand' br. 51 u Veneciji god. 1844", *Radovi IJAZU*, Zadar, 1957, br. III, str. 161.

⁷⁰ Dnevnički zapis Tommasea od 8. IX. 1844. navodi da ga je posjetio Dimitrović i ponudio se da će mu prepisati ilirske rukopise. (Po Katušiću, *Vječno*

ne samo zbog taktičkog ophođenja, ni Tommaseo ni Kukuljević nisu htjeli otvoreno reći koji je to prijatelj iz Dalmacije poslao u proljeće 1844. *Iskrice (jugoslavenske)* u Zagreb.⁷⁹

U doba ilirizma tek se izgrađivala suvremena nacionalna (etnička i političko-državotvorna svijest). Ona je još bila određena mnogo više teritorijem, pripadnošću zemlje i državno-pravnim elementima nego jezično-etničkim zajedništvom. Stoga se ilirski pokret ukazuje kao period premošćavanja srednjovjekovne svijesti o državi stvorenoj gomilanjem većeg niza prostorno malih, društveno zaokruženih cjelina, unutar kojih je mogao egzistirati čitav niz zatvorenih formacija, od religioznih do profesionalnih i staleših organizacija, prema izgradnji svijesti o državi (naciji) kao spoju u unificiranu i standardiziranu, demokratiziranu, centraliziranu i sinhroniziranu društvenu nacionalnu cjelinu koja će u svom daljem razvoju u krajnjoj liniji težiti čak za time da se predstavi i rasno "čistom" zajednicom.

U kontekstu malih naroda i velikih država - nacija Tommaseov politički profil i njegovo ilirstvo doimaju se upravo kao kontrapunkt i sjecište različitih mogućnosti u izgradnji novog svijeta na korjenima rušecog starog. Stoga je bilo moguće da tekst negovih *Iskrice* dobro funkcionira i s nazivima *ilirski* i *jugoslavenski*, *hrvatski* ali i *srpski*, kao i to da ga za svog ideologa proglašavaju kasnije mnoge međusobno suprotne političko-nacionalne grupacije, među kojima na kraju i talijanaši, s kojima zapravo ništa nije imao zajedničkog osim ljubavi prema talijanskoj kulturi.

Tommaseo je s jedne strane težio za afirmacijom potlačenih naroda i podređenih klasa, što je bilo u skladu s građanskom ideologijom, ali je s druge strane bio protivnik unifikacije, jer se bojao da bi taj proces progutao njegovu Dalmaciju kao posebnost isto onako kao što će unifikacija Italije definitivno eliminirati autonomni život na onim prostorima kojima je nekad vladao mletački lav i druge talijanske gradske državnice. Tommaseo je rođenjem bio vezan za Dalmaciju, a kulturno-duhovnim oblikovanjem za ambijent venecijanske kultura

kojem mi se sudu između drugih stvari pripisivalo da ja hoću u Dalmaciju uvući duhove Istoka. Sumnjalo se, dakle, da ja hoću učiniti turskom ili tome slično, ali ne hrvatskom." Talijanski original u listu *Voce dalmatica*, Zadar, 1862, br. 13/28. (prijevod Rismondo, *Mogućnosti*, 1961, br. 6, 503.)

⁷⁹ Mogao bi taj prijatelj biti i Petar Preradović, ali on nije bio rodom iz Dalmacije. U to vrijeme Preradović je imao vrlo intenzivne kontakte sa Kukuljevićem, a u svojim je radovima upotrebljava isključivo naziv i pojam *jugoslavenski* za narod i *južnoslavenski* za jezik. Tako i u *Prvijencu*, objavljenom 1846, narod naziva jugoslavenskim, a i inače se stalno poziva na Južne Slavene. (R a v - l i ć, "Preradović u Zadru", 54, 59, 61; Vjekoslav M a š t r o v i ć, *Bibliografija književnih radova Petra Preradovića, kao i pjesama, članaka i rasprava o njemu objavljenih u Zadru*, Zadar, izd. Naučne biblioteke, 1952.)

atmosfere. Doživljavao je od rane mladosti formiranja novih državnih tvorevina, rušenje ne samo starih nego i tek formiranih, kao i iskršavanje prastarih - u njegovu vremenu sve se činilo mogućim! Zašto bi dakle prihvatio za neminovno da su njegova Dalmacija i Venecija osuđene na gubitke svoje samostalnosti? Da je pripadao područjima koja su bila središta nacionalno-privrednih integracija, vjerojatno bi se razvio u dosljednog borca za novi nacionalno-državno-građanski poredak velikih zemljopisno-prostornih, čvrsto organiziranih državnih formacija. Međutim, budući da je bio Dalmatinac, suprotstavljao se velikim etničkim sintezama. Iako mu je imponirala talijanska kultura, civilizacija i jezik, nikada nije dopustio mogućnost da bi Dalmacija bila talijanska, ma koliko da se u obrazovanom dijelu dalmatinskog društva govorilo talijanski. Isto se tako protivio zamisli da bi Dalmacija, zato što se u njoj govori jezikom koji se pučki naziva hrvatskim, trebala biti automatski i bezuvjetno unitarni dio hrvatske države. Za Dalmaciju, upravo zato što je još nerazvijena, bilo bi opasno, po Tommaseovu mišljenju, da se sjedinjuje bilo s kim osim s još manje razvijenom Bosnom, jer bi ju jači podredili bez obzira na nacionalnu srodnost, pa i identičnost.

Na kraju se moramo zapitati, da li je Tommaseo bio ilirac? Usko je surađivao s Kukuljevićem, prvom osobom ilirskog pokreta poslije Gaja. Njegovo djelo *Iskrice* imalo je pozitivan učinak u preporodnim buđenjima, posebno na dalmatinsku sredinu,⁸⁰ a i prihvatio je da piše ijekavskom štokavštinom, te upotrebljavao naziv i pojam *ilirski*. Ne treba zaboraviti da je prvo što je Tommaseo napisao na hrvatskom bilo pisano šibenskom ikavicom. Bila je to spomenica mrtvoj majci 1839. nastala iz boli sina za majkom čiju je smrt doživio daleko u tuđini u položaju političkog izgnanika. Tommaseo je tada živio u progonstvu u Francuskoj, gdje ga je prije snašla i smrt oca. Elegija majci je ujedno i izraz tuge i nelagode zbog dotadašnje nebrige za materinski jezik i za stanje naroda svoje majke.⁸¹ Neposredno nakon elegije majci (1939) nastale su *Iskrice* i *Spisi starog kaluđera* (1840) kao zraz probuđene potrebe da pokaže poštivanje narodu iz kojeg je potekao i dokaz brige za njegovu budućnost. *Iskrice* i *Postanice* napisao je je ikavicom. Istovremeno je uspostavio kontakt s Kukuljevićem (1840), a živeći u Veneciji (1839-1849) lako je održavao, iz rodoljubnih razloga, veze sa svojim zemljacima, koji su tu dolazili poslovno ili živjeli stalno. Iz tog kruga svakako treba posebno spomenuti (austrijske) časnike iz sjeverne Hrvatske i Dalmacije, pretežno srpske nacionalnosti, stacionirane u Veneciji.

⁸⁰ Natko Nodilo, prvi urednik lista dalmatinskih narodnjaka *Il Nazionale*, u svojoj polemici s Tommaseom odaje mu priznanje za buđenje nacionalne svijesti. (*Mogućnosti*, 1961, br. 5.)

⁸¹ Vidi bilj. 63.

Tereza Ganza-Aras: THE IDEA OF REGIONALISM IN NIKOLA TOMMASEO'S
ISKRICE AND POSLANICE

The author analyses Tommaseo's work *Iskrice* with the emphasis on the fact that in different editions of this work some concepts were defined in different, even contradictory, ways. The concepts analysed are: Illyrian Movement, Yugoslavian idea, Croatian and Serbian. The changes found in Tommaseo's *Iskrice* could be useful in the present investigation of the Illyrian Movement and the differentiation of this movement from the Yugoslav idea.

The author first analyses Tommaseo's ideas on the basis of his work *Iskrice* and *Spis starog kaludera* which were written during the Illyrian Movement and reflected the events in those times. Tommaseo was educated in classicism and in the tradition of classical culture. His attitude towards the past and projections into the future were tied to the special character of Dalmatia, Italian culture and Illyrian Movement, that is, Slavic (Croatian) civilisation area in Dalmatia, Italian and Mediterranean culture of Dalmatian cities, towns on the islands, coastal areas. Tommaseo did not see this as some importation directly connected to Italy but as a long-lasting local tradition. The middle European cultural atmosphere and the political and governmental structure in Croatia beyond Velebit was foreign to him and he did not think it wise to impose it on Dalmatia. On the other hand, he was looking forward to changes leading to modern civic society and did not think it necessary for modern nation to be formed in big centralistic states which level existing historical and geopolitical units. He tried to find an equilibrium between territorial autonomies formed in developed feudalism and modern estate, free market and trade, without realizing that these two categories were in opposition in his time, negating one another because of the need for the concentration of capital, work force, and the building of unitary market mechanism. He did not accept the modern concept of nation characteristic of Romanticism, that is, the formation of big national centralistic states on the basis of the same language. He knew that the nation united under the same language spoken also by the people in his Dalmatia, would neglect the specific characteristics of Dalmatia and they would be lost. He was aware that this would mean not only "Centralisation" of the area under the Illyrian name but also the hegemony of the Serbs, i.e., the realization of their plans to recreate Dušan's empire. He accepted that Dalmatia belonged historically to Croatia but he wanted to see it realized by taking into consideration Dalmatian autonomy. He fought for the ideas of the French revolution, civic society, liberalism but opposing Bonapartism.

To some extent Tommaseo supported the idea of the emancipation of the nation from the Austrian rule, Hungarian hegemony, great Serbian and Italian pretensions towards Dalmatia but he did not accept the Illyrian aim of cultural unification of Croatian region and the tendency towards a centralized unification.